

Open access för nordiska humanister och rättsvetare

2010-03-23

Utarbetat med stöd av KB:s utvecklingsprogram OpenAccess.se

Karolina Lindh och Gunilla Wiklund, 2010

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/se/>

Tillgänglig som kompletterande material till rapporten: Lindh & Wiklund. Open access för humanister och rättsvetare. En kartläggning av publiceringspolicy och praxis inom nordisk utgivning. Slutrapport. Lund: Biblioteks- och informationsvetenskap, 2010. Tillgänglig: <http://lup.lub.lu.se/record/1578796>

Se även PowerPoint-presentation kopplad till denna text, tillgänglig via rapporten ovan.

Texten är tänkt att användas för att samtala med nordiska forskare inom humaniora och rättsvetenskap om hur de praktiskt kan åstadkomma open access-publicering.

Vad är open access?

I grunden innebär open access fri tillgång till forskningsinformation på Internet. Ofta tänker man på publikationer men det kan också vara tillgång till källmaterial och annan forskningsdata. Vi kommer här att fokusera på publikationer.

Fri tillgång används i två betydelser, fri som i utan kostnad och fri från de flesta juridiska, ekonomiska och tekniska begränsningar (Suber, 2004; Berlindeklarationen, 2003). Det senare innebär att materialet ska kunna användas på ett stort antal sätt. Författaren ger sitt samtycke till att en användare förutom att läsa materialet ska kunna ladda ner, kopiera, distribuera, trycka, söka i eller länka till materialet. Författaren behåller upphovsrätten men ger på förhand tillåtelse till användning på ett stort antal sätt.

Om detta uppfylls kan man tala om att materialet är *libre* (Suber, 2008). Om det enbart finns fritt tillgängligt utan kostnad men faller under vanliga upphovsrättsliga regler talar man ibland om det som *gratis*. Det senare innebär att materialet kan användas för privat bruk men att det t.ex. inte är tillåtet att kopiera för undervisning.

Ofta fokuserar man på tidskrifter med peer-review men även utgivare av böcker funderar på hur de ska förhålla sig till open access-publicering. Det är viktigt eftersom man annars utesluter mycket av den publicering som sker inom nordiska humaniora och rättsvetenskap men vi återkommer till det.

Varför open access?

För att förstå idéerna bakom open access ges här en översiktlig och förenklad beskrivning av händelser som påverkat framväxten av open access. För en mer utförlig beskrivning hänvisas till Peter Lindes text Vetenskaplig kommunikation. En bakgrund från Gutenberg till Open Access.

Från början av 1950-talet och framåt skedde en kraftig ökning av antalet vetenskapliga tidskrifter utgivna av kommersiella förlag. Tidigare hade ofta lärda sällskap gett ut materialet men i takt med att samhällen satsade mycket på forskning och utveckling och att specialisering blev allt vanligare inom forskningen intresserade sig företaget för utgivningen.

Många nya kommersiella tidskrifter startades. Under 1970- och -90-talen blev priserna på tidskriftsprenumerationer allt dyrare och biblioteken tvingades säga upp tidskrifter. Forskarna fick därigenom sämre tillgång till forskningsresultat.

Missnöjet började växa bland forskarna som gratis gav bort sin forskning till förlagen som sedan dyrt sålde den tillbaka till deras lärosäten. Fler och fler började ifrågasätta varför skattefinansierad forskning skulle ges bort så att förlagen kunde skapa stora vinster. Under tiden erbjöd den digitala utvecklingen med Internet nya vägar för distribution och publicering av forskningsinformation. Många såg här nya möjligheter för forskarna att kommunicera sin forskning till andra och med varandra.

Sammantaget ledde missnöjet bland forskarna och de nya elektroniska möjligheterna i början på 2000-talet till att en rad konferenser och möten hölls för att skapa open access, dvs. fri tillgång till forskningsinformation. Eftersom det var internationella tidskrifter som blev dyra och sades upp var missnöjet stort framförallt bland medicinska och naturvetenskapliga forskare där publicering i tidskrifter är centralt. Men även forskare inom andra ämnen reagerade, t.ex. är en av de främsta förespråkarna för open access, Peter Suber, verksam inom bl.a. filosofi (<http://www.earlham.edu/~peters/hometoc.htm>).

Ett av de första open access-initiativen var Public Library of Science (PLOS, <http://www.plos.org/>) där en grupp naturvetenskapliga forskare startade ett upprop till forskare runt jorden om att bara publicera sig i tidskrifter som tillåter att artiklar tillgängliggörs fritt på Internet inom sex månader. 34000 forskare skrev på. Idag har PLOS grundat ett antal peer-reviewade open access-tidskrifter inom medicin och naturvetenskap. Två av de kanske mest kända initiativen är Budapest Open Access Initiative, 2001 (<http://www.soros.org/openaccess>), 2001 och Berlindeklarationen, 2003 (<http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>). Här samlades forskare från olika discipliner och skapade dokument om att befrämja open access som många lärosäten och forskningsfinansiärer har skrivit under.

Ur idén att statligt finansierad forskning ska göras fritt tillgänglig strax efter publicering har i många länder politiska initiativ för att befrämja open access vuxit fram. Även forskningsfinansiärer börjar allt oftare kräva open access för forskning finansierad av dem. I Sverige kräver Vetenskapsrådet att forskare som får finansiering från 2010 ska garantera att kommande forskningsresultat ska finnas fritt tillgängligt enligt Open Access inom sex månader efter publicering. Det gäller vetenskapligt bedömda texter i tidskrifter och från konferenser, böcker och bokkapitel omfattas inte. Formas liksom EU:s sjunde ramprogram och Europeiska forskningsrådet har liknande skrivningar och fokuserar även de på tidskrifter och konferenser.

Här fokuseras den peer-reviewade tidskriften vilket berör forskare inom humaniora och rättsvetenskap även om de också publicerar sig i monografier och antologier. Bortsett från open access-krav från finansiärer pågår diskussioner om hur forskningen ska kommuniceras och göras tillgänglig i framtiden. Forskare inom humaniora och rättsvetenskap kommer därför att behöva veta mer om open access-publicering.

Hur publicera open access?

Man talar om två vägar för att åstadkomma open access, *den gyllene vägen*, dvs. att publicera sig i tidskrifter eller andra publikationer som är open access och *den gröna vägen*, så kallad parallellpublicering eller egenarkivering, vilket innebär att en forskare tillgängliggör en kopia av en publicerad text i ett öppet institutionellt arkiv (Guédon, 2004).

En open access-tidskrift har i regel precis som en traditionell tidskrift titel, ISSN, årgångar, volymer och nummer etc. men finns bara tillgänglig på Internet. De är ofta peer-reviewade. Som vi talade om tidigare betyder open access att materialet är fritt tillgängligt och fritt från många juridiska, ekonomiska och tekniska begränsningar. Vi har också nämnt att detta kan benämnas att materialet är *libre* (Suber, 2008). Det kan jämföras med *gratis* när materialet är fritt tillgängligt utan kostnad men där vanliga upphovsrättsliga regler för hur materialet kan spridas och användas gäller. På Internet finns båda typerna av tidskrifter och båda är i någon mening open access även om de som är gratis inte är "ren" open access. Mellan gratis och libre finns variationer i hur fritt materialet kan användas. Många av de utgivare som lägger ut material fritt vill gärna sprida forskningen men samtidigt värna om sina prenumerationer eftersom de ofta har små upplagor. Om tidskriften finns i både tryckt och elektronisk version tillgängliggörs den ibland fritt med fördröjning.

Inom rättsvetenskap illustreras skillnaderna mellan libre och gratis genom *European Journal of Legal Studies* som enbart finns i elektroniskt format och tydligt knyter sig till en open access-policy (<http://www.ejls.eu/load.php?action=statute>) och *Harvard Law Review* (<http://www.harvardlawreview.org/ordering.php>) som fritt tillgängliggör sina artiklar men där inget sägs om open access och där man hänvisar till Copyright Clearance Center för frågor om upphovsrättsliga tillstånd. Vad gäller nordiska tidskrifter finns idag inga rättsvetenskapliga tidskrifter som är libre och antalet tidskrifter som är gratis är få; *EU & arbetsrätt. Nordiskt nyhetsbrev* är ett exempel på det senare (<http://arbetsratt.juridicum.su.se/euarb/>). Inom humaniora finns exemplen *HumanIT* som knyter sig till open access (<http://etjanst.hb.se/bhs/ith>) respektive *Fornvännen* (<http://fornvannen.se>) som anger bl.a. citaträtt för materialet.

Vi kommer här in på open access-tidskrifter inom humaniora och rättsvetenskap. I Norden finns få open access-tidskrifter men internationellt ökar antalet även om flertalet finns inom medicin och naturvetenskap. För att få en översikt av open access-tidskrifter är DOAJ, Directory of Open Access Journals (<http://www.doaj.org>), användbart. Det är en tjänst utvecklad vid Lunds universitets bibliotek som förtecknar kvalitetskontrollerade open access-tidskrifter, i dagsläget cirka 4700 stycken. För att räknas som kvalitetskontrollerad ska inskickade manus granskas av en redaktör, ett redaktionellt råd och/eller ha ett peer-review-system. Här kan nordiska open access-tidskrifter finnas med även om man inte fångar alla tidskrifter den vägen. De tidskrifter som fritt tillgängliggör material men som inte har en OA-policy finns inte med i DOAJ. Det är oklart hur de ska räknas i open access-sammanhang, t.ex. i förhållande till många finansierares krav på open access.

Inom rättsvetenskap finns ett open access-initiativ för amerikanska rättsvetenskapliga tidskrifter, det s.k. Open Access Law Program (länk i referenslistan). Här finner man tidskrifter som i varierande utsträckning tillgängliggör material fritt på Internet och som erkänner open access-principer.

Om man i DOAJ vill ringa in möjligheten till open access-publicering, bör man välja ingången "For authors". Man söker då även i det som kallas hybrid-tidskrifter, dvs. tidskrifter

där författaren har möjlighet att köpa open access för sin artikel. I en sådan tidskrift finns alltså både open access-artiklar och traditionella artiklar som man kommer åt genom prenumerationer (Svensson, 2007). Det är en av de modeller för open access som tidskrifterna provar. För att finansiera open access-tidskrifter provar vissa med författaravgifter istället för prenumerationer (Hagerlid, 2008).

Open access och böcker

När det gäller böcker som ges ut som open access finns det få exempel på förlag som fritt tillgängliggör hela verk. De som finns är i regel internationella, exempelvis finns National Academic Press (<http://www.nap.edu>), re.press (<http://www.re-press.org>) och Chicago's Oriental Institute (<http://oi.uchicago.edu>). Det har dock blivit vanligare att förlag lägger ut enstaka kapitel eller delar av en monografi eller en antologi. Man ser det som marknadsföring av materialet (Lindh & Wiklund, 2010).

En farhåga är att open access-publicering ska minska försäljningen av böcker och därmed rubba utgivarnas existens. Det finns inga studier som kan bekräfta eller motsäga den beskrivningen. Däremot rapporterar t.ex. Chicago's Oriental Institute (Oriental Institute Publications Office, 2009-04-06) att försäljningen ökat sedan de började erbjuda sitt material även som open access. Fri tillgång behöver således inte med automatik innebära minskad försäljning.

Parallellpublicering

Eftersom antalet open access-publikationer är begränsat för nordiska forskare kan parallellpublicering vara ett bättre alternativ. Det innebär som sagts, att en författare tillgängliggör en kopia av en redan publicerad text i ett öppet arkiv, t.ex. på ett lärosäte eller i ett speciellt ämne. De flesta svenska lärosäten har idag egna öppna arkiv.

Det viktiga här är att du har utgivarens tillstånd att parallellpublicera. När kontrakt skrivs mellan författare och förlag är dessa ofta mer fördelaktiga för förlagen eftersom författaren i regel överlåter de flesta rättigheter till förlaget. Om du skriver kontrakt med förlaget – se till att behålla rätten att parallellpublicera. Se därför till att behålla åtminstone rätten att parallellpublicera. Om du är osäker på formuleringar kan du använda någon av de mallar för publiceringsavtal som finns fritt tillgängliga på Internet, t.ex. SURF/JISC License to publish, Sparc Addendum to Publication Agreement och Creative commons/ Open Access Law - Publication Agreement (länkar i referenslistan).

Många internationella tidskriftsförlag har generella bestämmelser kring parallellpublicering. De kan sökas i databasen SHERPA/RoMEO (<http://www.sherpa.ac.uk/romeo>). För rättsvetenskap kan man också finna vägledning inom Open Access Law Program (länk i referenslistan). För nordiska tidskrifter finns inte någon sådan motsvarighet. Grundläggande information för ett femtiotal tidskrifter samlades in i ett projekt om open access för humanister och rättsvetare (Lindh & Wiklund, 2010) och listan finns tillgänglig via <http://www.lub.lu.se/publicera> > Open Access - Fri tillgänglighet. Där finns en motsvarande lista för utgivare av bl.a. monografier och antologier.

Om man inte hittar information någon av dessa vägar återstår att fråga utgivaren om tillåtelse att parallellpublicera. Ange vilken text det gäller och var den kommer att tillgängliggöras. Exempel på formulering: Jag önskar tillåtelse att tillgängliggöra en kopia av min text XXX publicerad i N-bladet, 2008:3, s. 1-34. Kopian kommer att sparas i X, the öppna institutionella arkivet på Z.

Vid publicering i nordiska tidskrifter är det inte lika vanligt att man skriver kontrakt som vid internationell publicering. Det är otydligt vad som då gäller juridiskt men utgivaren har vissa rättigheter samtidigt som författaren behåller delar av upphovsrätten. Det bästa är här att ta kontakt med utgivaren och fråga. Många tillåter parallellpublicering eftersom man är angelägen om att sprida forskningen och också ser det som marknadsföring (Lindh & Wiklund, 2010). Vissa menar också att eftersom upphovsrätten stannat hos författaren kan man inte hindra parallellpublicering men vill att det är en tydlig referens till var texten ursprungligen publicerats.

Checklista för open access-publicering

- Bestäm dig för vilken typ av open access-publicering du vill ha, den gyllene eller gröna vägen.
- Om du väljer den gyllene vägen:
  - Hitta en lämplig open access-publikation, finn genom DOAJ.
  - Skicka in enligt föreskrifter, vänta
  - Under tiden, lägg en kopia i ett öppet arkiv om utgivaren tillåter det. Glöm inte att ändra status när det publiceras.
- Om du väljer den gröna vägen:
  - Behåll din rätt att parallellpublicera
  - Hämta tips vid ev. kontraktsskrivning från ex. Sparc Addendum to Publication Agreement.
  - Kontrollera vad förlaget tillåter: använd SHERPA/RoMEO, listan över nordiska utgivare, fråga utgivaren.
  - Välj ett öppet arkiv
  - Inkludera ett försättsblad med uppgifter om verket + var det är publicerat.

Referenser

Berlindeklarationen (2003). Berlin declaration on open access to knowledge in the sciences and humanities. Conference on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, 20 - 22 Oct 2003, Berlin. Tillgänglig: <http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html> (2010-02-24).

Creative commons/ Open Access Law - Publication agreement. Tillgänglig: <http://creativecommons.org> (2010-02-24).

Europeiska forskningsrådet. (2007-12-17). ERC Scientific Council guidelines for open access. Tillgänglig: http://erc.europa.eu/pdf/ScC_Guidelines_Open_Access_revised_Dec07_FINAL.pdf (2010-02-22).

Europeiska kommissionen. (2009-07-29). The European Commission launches an open access pilot in FP7. Tillgänglig: <http://ec.europa.eu/research/science-society/index.cfm?fuseaction=public.topic&id=1680> (2010-02-22).

Formas. (2009-10-07). Fri tillgång till forskningsresultat finansierade av Formas genom Open Access. Tillgänglig: http://www.formas.se/formas_templates/Page____5620.aspx (2010-02-22).

Guédon, Jean-Claude (2004). "The 'green' and 'gold' roads to open access: the case for mixing and matching". I: *Serials review*, vol. 30(4), s. 315–328. Även tillgänglig som postprint: <http://eprints.rclis.org/> (2010-02-24).

Hagerlid, J. (2008). Open access. Har ne brytpunkt passerats?. I: *InfoTrend*, vol. 63(2), s. 27-38). Tillgänglig: <http://www.sfis.nu/site/311/infotrend.aspx> (2010-02-24).

Linde, P. (2009). Vetenskaplig kommunikation. En bakgrund från Gutenberg till Open Access. Tillgänglig: <http://www.searchguide.se/oa/?p=12> (2010-02-18).

Lindh, K. & Wiklund, G. (2010). Open Access för humanister och rättsvetare. En kartläggning av publiceringspolicy och praxis inom nordisk utgivning. Slutrapport. Tillgänglig: <http://www.kb.se/OpenAccess/projekt/>.

Open Access Law Program. Tillgänglig: <http://sciencecommons.org/projects/publishing/oalaw/oalawjournals> (2010-02-24).

Oriental Institute Publications Office. (2009-04-06). The Electronic Publications Initiative of the Oriental Institute of the University of Chicago. Tillgänglig: <http://oi.uchicago.edu/research/pubs/epi.html> (2010-02-22).

Sparc Addendum to Publication Agreement. Tillgänglig: <http://www.arl.org/sparc/author/addendum.shtml> (2010-02-24).

Suber, P. (2008). Welcome to the SPARC Open Access Newsletter, issue #124 August 2, 2008. Tillgänglig: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/08-02-08.htm> (2010-01-25).

Suber, P. (2004) A very brief introduction to open access. Tillgänglig: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/brief.htm> (2010-02-24).

SURF/JISC License to publish. Tillgänglig: <http://copyrighttoolbox.surf.nl/copyrighttoolbox/authors/licence/> (2010-02-24).

Svensson, A. (2007). Att publicera Open Access. Tillgänglig: <http://www.searchguide.se/oa/?p=21> (2010-02-24).

Vetenskapsrådet. (2009-10-07). Vetenskapsrådet kräver fri tillgång till forskningsresultat. Tillgänglig: <http://www.vr.se/franvetenskapsradet/nyheter/nyhetsarkiv/nyheter2009/nyheter2009/vetenskskradetraverfritillgangtillforskningsresultat.5.227c330c123c73dc586800011519.html> (2010-02-22).